УДК 347.122(477)
DOI https://doi.org/10.51989/NUL.2026.4.11

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ДЕРЖАВИ ЯК УЧАСНИКА ПРИВАТНОПРАВОВИХ ВІДНОСИН

Олешко Олег Михайлович,
orcid.org/0009-0004-9097-1325
доктор філософії у галузі права, адвокат

У статті досліджено сучасні підходи до визначення цивільно-правового статусу держави як учасника приватноправових відносин в умовах рекодифікації цивільного законодавства України. Обґрунтовано, що чинна законодавча модель, відповідно до якої держава визнається особливим учасником цивільних відносин, сформувалася під впливом радянської цивілістичної доктрини та не повною мірою відповідає сучасній концепції приватного права, оскільки не забезпечує внутрішньої системності інституту суб'єктів цивільного права. Проаналізовано доктринальні підходи до визначення цивільної правосуб'єктності держави, а також аргументи на користь визнання держави юридичною особою публічного права як найбільш послідовної цивілістичної конструкції її участі у приватноправових відносинах. Увагу присвячено порівняльно-правовому аналізу законодавства та доктрини Німеччини, Франції та Румунії, який засвідчив, що сучасні європейські правопорядки виходять із єдиної концептуальної моделі, відповідно до якої держава бере участь у цивільному обороті як юридична особа публічного права, а участь у приватноправових відносинах не змінює її правової природи. На підставі аналізу положень проєкту ЦК України встановлено, що законодавець пропонує концептуально новий підхід до визначення цивільно-правового статусу держави, який полягає у відмові від конструкції держави як особливого учасника цивільних відносин та її інтеграції до загальної системи юридичних осіб шляхом визнання юридичною особою публічного права. Доведено, що проєкт ЦК України не обмежується формальним закріпленням нового статусу держави, а вперше на рівні кодифікованого акта приватного права визначає загальні засади участі юридичних осіб публічного права у приватних відносинах, закріплює юридичні критерії їх кваліфікації та встановлює загальні правила застосування до них цивільного законодавства. Зроблено висновок, що запропонована модель відповідає сучасним європейським тенденціям розвитку приватного права, сприяє забезпеченню внутрішньої системності цивільного законодавства, підвищенню рівня правової визначеності та гармонізації національного приватного права із правом держав – членів ЄС.

Ключові слова: *держава, цивільно-правовий статус держави, юридична особа публічного права, правосуб'єктність, цивільні правовідносини, суб'єкт публічної влади.*

Oleshko Oleh. Modern approaches to determining the civil law status of the state as a participant in private law relations

The article examines contemporary approaches to determining the civil law status of the state as a participant in private legal relations in the context of the recodification of the civil legislation of Ukraine. It is substantiated that the current legislative model, according to which the state is recognised as a special participant in civil relations, was formed under the influence of Soviet civil law doctrine and does not fully comply with the modern concept of private law, as it fails to ensure the internal coherence of the system of subjects of civil law. The study analyses doctrinal approaches to the legal personality of the state and the arguments supporting the recognition of the state as a legal entity under public law as the most consistent legal framework for its participation in private legal relations. Particular attention is paid to a comparative legal analysis of the legislation and legal doctrine of Germany, France and Romania, which demonstrates that contemporary European legal systems are based on a common conceptual model under which

the state participates in civil transactions as a legal entity under public law, while its participation in private legal relations does not alter its legal nature. Based on the analysis of the Draft Civil Code of Ukraine, it is established that the legislator proposes a fundamentally new approach to determining the civil law status of the state by abandoning the concept of the state as a special participant in civil relations and integrating it into the general system of legal entities through its recognition as a legal entity under public law. It is demonstrated that the Draft Civil Code of Ukraine is not limited to the formal recognition of the state's new legal status. Instead, for the first time at the level of a codified act of private law, it establishes the general principles governing the participation of legal entities under public law in private legal relations, defines the legal criteria for their classification, and sets out the general rules for the application of civil legislation to such entities. The article concludes that the proposed model is consistent with contemporary European trends in the development of private law, contributes to the internal coherence of civil legislation, enhances legal certainty, and promotes the harmonisation of Ukrainian private law with the legal systems of the Member States of the European Union.

Key words: *state, civil law status of the state, legal entity under public law, legal personality, civil legal relations, public authority entity.*

Обраний Україною геополітичний курс на європейську інтеграцію обумовлює необхідність проведення цілого комплексу масштабних реформ у всіх сферах суспільного життя, серед яких особливе місце посідає реформування приватного права. Одним із ключових напрямів цього процесу є рекодифікація цивільного законодавства, що передбачає не лише оновлення його нормативного змісту, а й переосмислення концептуальних засад цивільно-правового регулювання відповідно до сучасних європейських підходів задля того, щоб сучасне цивільне право України стало «дійсно приватним у всіх своїх багатогранних проявах, європейським і повноцінно гармонізованим, комфортним для кожної людини і суспільства, зручним у його застосуванні», тобто таким, яке б відповідало базовим людським цінностям і створювало надійне підґрунтя для подальшого прогресивного суспільного розвитку України. Як зазначають дослідники, «проведення рекодифікації ЦК України за сучасним «європейським сценарієм» потребує логіка подальшої трансформації суспільства, зокрема формування правдивої й ефективної ринкової економіки як невід'ємної складової громадянського суспільства та євроінтеграційна спрямованість всіх компонентів суспільства» [1, с. 26; 28–29].

Чи не найважливішим на сьогодні результатом багаторічного процесу рекодифікації цивільного права стало ухвалення Верховною Радою України 28 квітня 2026 року проєкту ЦК України у першому читанні, що засвідчило перехід від доктринального обговорення концептуальних засад оновлення цивільного законодавства до їх практичної законодавчої реалізації. Аналіз проєкту ЦК України свідчить про те, що вітчизняний законодавець не обмежується модернізацією окремих інститутів приватного права, а пропонує перегляд низки фундаментальних цивілістичних конструкцій, серед яких особливе місце посідає трансформація концепції цивільно-правового статусу держави як специфічного суб'єкта приватних правовідносин.

Перш, ніж перейти до з'ясування сутності запропонованих змін, на наш погляд, доцільно насамперед звернутися до поточного законодавчого підходу щодо визначення засад цивільно-правового статусу держави. Зауважимо, що останній ґрунтується на положеннях ч. 2 ст. 2 ЦК України, згідно з якими держава Україна, так само, як Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права, визнаються учасниками цивільних відносин [2]. Аналіз вищенаведеної норми спонукає до низки важливих висновків. По-перше, вітчизняний законодавець не відносить державу до юридичних осіб, та, визнаючи її суб'єктом публічного права, таким чином, виокремлює її в самостійну категорію учасників цивільних відносин поряд з іншими публічно-правовими утвореннями. По-друге, цивільно-правовий статус держави визначається не через її організаційно-правову форму, а через участь у цивільних відносинах як самостійного суб'єкта права. Саме на такій законодавчій конструкції ґрунтується традиційний для української цивілістики підхід до розуміння держави як

особливого учасника цивільних відносин. Зауважимо, що такий підхід був сформований ще в радянській цивілістичній доктрині, представники якої, хоч і стверджували, що держава є суб'єктом цивільного права, проте заперечували можливість сприйняття її як юридичної особи, виходячи з того, що «до держави не можуть бути застосовані всі ті положення, які характеризують саме юридичну особу, а саме з точки зору характеру і змісту їх право та дієздатності, порядку їх виникнення, припинення» [3, с. 314].

Разом з тим, на наш погляд, традиційний підхід до визначення цивільно-правового статусу держави, сформований у межах радянської цивілістичної доктрини та відтворений у чинному ЦК України, потребує переосмислення. Вказане обґрунтовується насамперед тим, що покладена в його основу концепція держави як особливого учасника цивільних відносин не забезпечує належної системності у визначенні її місця серед суб'єктів цивільного права, штучно відокремлюючи державу від загальної конструкції юридичної особи, незважаючи на те, що, вступаючи у цивільні відносини, вона фактично реалізує цивільну правосуб'єктність через уповноважені органи та бере участь у цивільному обороті на засадах юридичної рівності з іншими його учасниками, що знаходить своє закріплення у ч. 1 ст. 167 ЦК України. У зв'язку із цим у сучасній цивілістичній доктрині впродовж тривалого часу обґрунтовується доцільність перегляду традиційних підходів до визначення цивільно-правового статусу держави.

Так, М. В. Шелест зазначає, що, «застосовуючи радянську цивілістичну доктрину до сучасних цивільних відносин видається зрозумілим, що деякі її положення сьогодні не мають практичної значимості. Мова йде про те, чи необхідно визнавати державу в якості особливого суб'єкта цивільного права, чи необхідно продовжувати наукові розвідки в напрямку пошуку «звичайних» загальновизнаних цивілістичних конструкцій для держави – учасника цивільних відносин» [4, с. 677]. Наголошує на необхідності закріплення за державою цивільно-правового статусу юридичної особи публічного права й І. В. Спасибо-Фатєєва, яка стверджує, що для участі в цивільних правовідносинах держава має набути певної форми, притаманної суб'єктам приватного права. При цьому таким самим суб'єктом, якими є суб'єкти цивільного права – це єдина можливість для держави приймати участь в цивільних правовідносинах [5, с. 96–97].

Потреба у перегляді традиційних підходів до визначення цивільно-правового статусу держави як учасника цивільних правовідносин додатково зумовлюється сучасними процесами європейської інтеграції України та необхідністю гармонізації національного приватного права з європейськими законодавчими підходами. Так, наприклад, у праві Федеративної Республіки Німеччина не використовується конструкція держави як «особливого учасника цивільних відносин». Натомість Федеративна Республіка Німеччина, федеральні землі, райони та громади розглядаються як територіальні корпорації (Gebietskörperschaften), які є одним із видів юридичних осіб публічного права. Німецька правова доктрина виходить із того, що юридичні особи публічного права набувають правоздатності на підставі федерального або земельного законодавства, звичаєвого права чи інших передбачених законом юридичних фактів, а також мають здатність набувати цивільних прав і обов'язків та брати участь у приватноправових відносинах [6]. Саме такий підхід традиційно підтримується й представниками німецької правової доктрини, зокрема Г. Маурером та К. Вальдгоффом, які відносять Федеративну Республіку Німеччина, федеральні землі, райони та громади до територіальних корпорацій публічного права (Gebietskörperschaften), що становлять один із видів юридичних осіб публічного права [7, с. 5].

Подібний підхід простежується й у Франції, де держава також не наділяється статусом особливого учасника цивільних правовідносин, а традиційно визнається юридичною особою публічного права. Французька правова доктрина, як зазначає О. Майєр, виходить із того, що держава є первинною юридичною особою публічного права, від якої походить здійснення публічної влади, тоді як територіальні громади та інші публічні утворення також наділяються статусом юридичних

осіб публічного права. При цьому визначальним критерієм віднесення суб'єкта до юридичних осіб публічного права є не характер окремих правовідносин, у яких він бере участь, а його призначення щодо здійснення публічного управління [8]. У Франції юридична особа публічного права розглядається самостійним носієм прав та обов'язків, незалежним від осіб, які входять до її складу, а держава як юридична особа публічного права суверенно здійснює законодавчу, виконавчу та судову владу на визначеній території. Водночас, як наголошують дослідники, участь держави у приватноправових, зокрема цивільних, відносинах не змінює її правової природи як юридичної особи публічного права [9].

Показовим у контексті трансформації підходів до визначення цивільно-правового статусу держави є досвід Румунії, де відповідні концептуальні зміни знайшли своє відображення у положеннях Цивільного кодексу. Так, відповідно до ст. 189 ЦК Румунії юридичні особи поділяються на юридичних осіб публічного та приватного права, а ст. 223 цього Кодексу встановлює, що держава бере участь у цивільних правовідносинах від власного імені через Міністерство фінансів або інший уповноважений законом орган [10]. Аналіз зазначених положень у сучасній румунській доктрині дає підстави для висновку, що законодавець виходить із розуміння держави як юридичної особи публічного права, наділеної самостійною правосуб'єктністю, що реалізується через систему уповноважених державних органів та надає їй можливість брати участь у цивільному обороті без зміни своєї правової природи. З цього приводу румунські дослідники, обґрунтовуючи концепцію єдності правосуб'єктності держави, зазначають, що здійснення державою як публічно-владних, так і приватноправових функцій не свідчить про існування двох окремих юридичних особистостей, а лише відображає реалізацію єдиної юридичної особи публічного права у різних сферах правового регулювання [11, с. 16]. Відтак вбачається, що участь держави у цивільних правовідносинах не трансформує її правовий статус, а лише зумовлює застосування до відповідних відносин норм приватного права.

Наведений порівняльно-правовий аналіз законодавчих та доктринальних підходів до визначення цивільно-правового статусу держави дає підстави стверджувати, що сучасні європейські правопорядки виходять із єдиної концептуальної моделі визначення цивільної правосуб'єктності держави, за якої вирішальне значення має не особливий характер її участі у приватноправових відносинах, а належність держави до самостійної категорії юридичних осіб публічного права. Вбачається, що за такого підходу цивільні правовідносини розглядаються лише як одна із форм реалізації цивільної правосуб'єктності держави, тоді як її правова природа залишається незмінною незалежно від характеру здійснюваних функцій чи правового режиму конкретних відносин. Саме такий концептуальний підхід, що забезпечує єдність конструкції юридичної особи та внутрішню узгодженість системи суб'єктів цивільного права, на наш погляд, є важливим орієнтиром для подальшого розвитку вітчизняного цивільного законодавства в умовах його рекодифікації.

За цих умов особливого значення набуває забезпечення внутрішньої системності цивільного законодавства та уніфікація правового статусу суб'єктів цивільного права. У цьому контексті все більшої підтримки набуває позиція, відповідно до якої виокремлення держави в окрему категорію учасників цивільних відносин не повною мірою узгоджується із сучасною концепцією приватного права, оскільки, як вказують дослідники, світова правова практика не виробила іншої універсальної юридичної конструкції для визнання носія цивільної правосуб'єктності, ніж конструкція юридичної особи. Саме на цьому акцентується увага представників вітчизняної цивілістики, які стверджують, що положення ч. 2 ст. 2 ЦК України нерідко помилково тлумачаться як такі, що встановлюють самостійний, третій вид учасників цивільних відносин, хоча подібний підхід не відповідає ані концепції ЦК України, ані доктрині приватного права [1, с. 40].

Відтак, усвідомлюючи нагальну потребу у модернізації нормативного підходу до визначення цивільно-правового статусу держави як учасника приватноправових відносин, а також необхідність забезпе-

чення внутрішньої узгодженості системи суб'єктів цивільного права та гармонізації національного законодавства із сучасними підходами країни ЄС, розробники проєкту ЦК України пропонують відмовитися від конструкції держави як особливого учасника цивільних відносин, наділивши її статусом юридичної особи публічного права [12]. Так, аналіз положень глави 9 проєкту ЦК України дає підстави стверджувати, що законодавець прагне не лише трансформувати термінологічний підхід до визначення цивільно-правового статусу держави, а й концептуально переосмислити її місце у системі суб'єктів приватного права, що вбачається з наступного. По-перше, проєкт ЦК України відмовляється від чинної законодавчої моделі, за якої держава розглядається як самостійна категорія учасників цивільних відносин, інтегруючи її до загальної системи юридичних осіб через закріплення у ч. 1 ст. 189 положення про те, що у приватних відносинах держава, Автономна Республіка Крим та територіальні громади діють як юридичні особи публічного права. З одного боку, запропонований підхід усуває концептуальну невизначеність щодо місця держави у системі суб'єктів цивільного права, а з іншого – сприяє утвердженню фундаментальному принципу правової визначеності, адже статус держави як юридичної особи публічного права безпосередньо закріплюється у ЦК України, тоді як у більшості європейських правопорядків він переважно виводиться із системного тлумачення законодавства та доктринальних положень.

По-друге, заслуговує на увагу те, що законодавець не обмежується лише визначенням правового статусу держави, а вперше на рівні ЦК України формує загальні засади участі юридичних осіб публічного права у приватних відносинах. Так, ст. 188 закріплює принцип юридичної рівності юридичних осіб публічного права з іншими учасниками приватних відносин, визначає характерні ознаки таких юридичних осіб, зокрема порядок їх створення, функціональне призначення та джерела фінансування, а також передбачає можливість субсидіарного застосування до них положень цивільного законодавства, що визначають правовий статус юридичних осіб приватного права, якщо інше не встановлено законом або не випливає із суті відповідних правовідносин. Зазначене, на наш погляд, свідчить про прагнення законодавця максимально уніфікувати правове регулювання цивільної правосуб'єктності юридичних осіб незалежно від їх публічно – чи приватноправової природи, допускаючи особливості лише у випадках, прямо передбачених законом.

По-третє, важливою новелою проєкту ЦК України є нормативне закріплення юридичних критеріїв кваліфікації юридичної особи публічного права. Якщо чинне цивільне законодавство фактично не містить положень, які б дозволяли чітко відмежувати юридичних осіб публічного права від інших суб'єктів цивільного права, то проєкт уперше пропонує комплексний нормативний підхід до вирішення цього питання. Фактично законодавець формує систему юридично значущих критеріїв, наявність яких дає змогу ідентифікувати юридичну особу саме як юридичну особу публічного права. Зокрема, такими критеріями слід вважати: а) мету створення юридичної особи – виконання суспільно значущих функцій; б) спеціальний порядок її утворення на підставі розпорядчого акта компетентного органу публічної влади; в) бюджетне фінансування; г) законодавче визначення порядку її створення, діяльності та припинення. На наш погляд, нормативне закріплення зазначених критеріїв має важливе значення як для забезпечення однакового підходу до кваліфікації юридичних осіб публічного права, так і для усунення численних дискусій щодо їх правової природи, які тривалий час існували у вітчизняній цивілістичній доктрині.

Отже, проведене дослідження дає підстави для висновку, що запропонована у проєкті ЦК України трансформація цивільно-правового статусу держави є не окремою законодавчою новелою, а відображає концептуальну зміну підходу до визначення її місця у системі суб'єктів цивільного права. Вважаємо, що відмова від конструкції держави як особливого учасника цивільних відносин – суб'єкта публічного права на користь її визнання юридичною особою публічного права узгоджується із сучасними європейськими тенденціями розвитку приватного права,

забезпечує внутрішню системність цивільного законодавства та усуває тривалу концептуальну невизначеність щодо цивільної правосуб'єктності держави.

Водночас запропонований законодавцем підхід не обмежується формальним закріпленням нового статусу держави, а формує цілісну нормативну модель юридичної особи публічного права, визначаючи загальні засади її участі у приватних відносинах, юридичні критерії її кваліфікації та особливості застосування до неї цивільного законодавства, що, на наш погляд, є важливим кроком на шляху до гармонізації національного приватного права з європейськими правовими підходами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Рекодифікація цивільного законодавства України: виклики часу: монографія / за заг. ред. Н. С. Кузнєцової. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 26, 28–29, 40.

2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (дата звернення: 30.08.2026).

3. Піддубна В. Правові підходи до поняття держави як юридичної особи публічного права. Аналітично-порівняльне правознавство, 2025. Вип. № 2. С. 313–318.

4. Шелест М. В. Держава як юридична особа публічного права: стан проблеми. *Форум права*. 2009. № 3. С. 677–685.

5. Спасибо-Фатєєва І. Деякі проблеми, пов'язані з участю держави Україна в цивільно-правових відносинах. *Вісник* Академії правових наук України. 2006. № 4 (47). С. 96–97.

6. Schwarz/Widmann/Radeisen, UStG § 2 Unternehmer, Unternehmen / 8.3 Definition der juristischen Person des öffentlichen Rechts. URL: https://www.haufe.de/id/kommentar/schwarzwidmannradeisen-ustg-2-unternehmer-unternehmen-83-definition-der-juristischen-person-des-oeffentlichen-rechts-HI1779068.html (дата звернення: 29.08.2026).

7. Maurer H., Waldhoff C. Allgemeines Verwaltungsrecht. 21., überarbeitete und ergänzte Aufl. München : C.H. Beck, 2024. S. 5.

8. Otto Mayer, « Droit administratif allemand, section 3, § 55 : La personnalité morale dans le droit public, Le droit administratif allemand. Tome 4 » : Revue générale du droit on line, 2020, numéro 52638. URL: https://www.revuegeneraledudroit.eu/ blog/2020/05/10/droit-administratif-allemand-section-3-%C2%A7-55-la-personnalite-morale-dans-le-droit-public/ (дата звернення: 30.08.2026).

9. Petit É. Les institutions administratives en tableaux. Paris : Ellipses, 2021. P. 22. URL: https://droit.cairn.info/les-institutions-administratives-en-tableaux--9782340045385-page-22?lang=fr (дата звернення: 30.08.2026).

10. Legea nr. 287 din 17 iulie 2009 privind Codul civil (republicată). Monitorul Oficial al României. 2011. Nr. 505. URL: https://www.codulcivil.ro/ (дата звернення: 30.08.2026).

11. Preţivatîi G. Statul – persoană juridică de drept public // Revista Institutului Naţional al Justiţiei. 2025. Nr. 3 (74). P. 16. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/ imag_file/14-18_69.pdf (дата звернення: 30.08.2026).

12. Проєкт Цивільного кодексу України: проєкт Закону України, реєстр. № 15150 від 09.04.2026. Прийнятий за основу 28.04.2026. URL: Додаток (перше читання) (дата звернення: 30.08.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 31.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 03.11.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)